

Bajza Jozef Ignác
Autorka textu: Marta Balážová

Charakteristika jednou vetou:

Slovenský kňaz, spisovateľ, vášnivý polemik a národný buditeľ, žil na prelome 18. a 19. storočia, svoje spisovateľské poslanie videl v propagácii pokrokových osvietených názorov a reforiem, so svojimi súčasníkmi Bernolákom a Fándlym súperil o prvenstvo v uvádzaní slovenčiny do literatúry.

Životopisné údaje:

Jozef Ignác Bajza sa narodil 5. marca 1755 v Predmieri. Pochádzal zo zámožnejšej gazdovskej rodiny. Od roku 1777 študoval za katolíckeho kňaza v Pázmáneu vo Viedni. Po vysviacke v roku 1780 sa stal kaplánom v Ostrihome, o tri roky dostal faru v Dolnom Dubovom, kde pôsobil takmer dvadsať rokov. Tam vznikla aj podstatná časť jeho diela. Bajza bol v súkromí praktický a podnikavý človek, zo starostlivo vedeného farského hospodárstva a malej pálenice mal slušný príjem, takže väčšinu diel mohol vydať vlastným nákladom. Pre prudkú, sebavedomú povahu sa však často dostával do konfliktov s cirkevnou aj so svetskou vrchnosťou. Musel sa obhajovať proti žalobe, že pre svetské veci zanedbáva povinnosti duchovného. Hoci sa mu podarilo obhájiť, búrlivé a zároveň najplodnejšie obdobie jeho života sa tým skončilo. Okrem toho začal chorľavieť, trápila ho reuma a chodil sa liečiť do Piešťan. V rokoch 1805 - 1815 pôsobil na fare v Prietrži, potom do roku 1828 bol farárom v Zbehoch. Sústreďenie na pastoračnú činnosť a písanie náboženských kníh mu napokon prinieslo postup v kňazských hodnostiach a v roku 1828 bol vymenovaný za kanonika kapituly v Bratislave. Ešte ako vyše osemdesiatročný sa však zaujímal o činnosť Spolku milovníkov reči a literatúry slovenskej a finančne ho podporil. To potvrdzuje, že nikdy neprestal mať záujem o národnobuditeľské hnutie. Zomrel 1. decembra 1836 v Bratislave, pochovaný je v kapitulskej krypte dómu sv. Martina v Bratislave. Nad jeho hrobkou je mramorový reliéfny portrét od sochára A. Rigeleho.

Diela:

Bajza vstupoval do literatúry v období, keď k nám prichádzali myšlienky osvieteného absolutizmu, súvisiace s reformami Márie Terézie a najmä Jozefa II. V mladosti bol horlivým stúpencom jozefínskych reforiem a aj ako spisovateľ ich propagoval. Výkonná moc však patrila tým, na ktorých bola namierená Bajzova satirická tvorba a tak sa hneď jeho prvý literárny pokus skončil neúspechom. V roku 1782 predložil bratislavskému cenzorovi rukopis svojej prvej knihy **Rozličných veršov** (Rozličných veršov), ten však s jej vydaním nesúhlasil, hoci Bajza vtedy už mal súhlas ústrednej viedenskej cenzúry. V knihe anekdot, facécii (žartov) a výrokov autor v jozefínskom duchu kritizoval nemorálnosť šľachty, jej byrokratizmus, príživníctvo i neporiadky v cirkvi. To bol hlavný dôvod, prečo knihu nedovolili vydať. Značná časť epigramov bola však venovaná konvenčným úvahám o šťastí, láske, mravoch, cnosti a priateľstve. Z 300 epigramov tretinu tvoria preklady, napríklad epigramy anglického satirika 17. storočia Owena, ale aj iných autorov. Sám autor to uvádza v Predmluve. Rukopis nevydanej knihy Rozličných veršov Bajza použil neskôr - v roku 1794 ako základ literárneho diela **Slovenské dvojnásobné epigrammatá jednako-konco-hlasné a zvuko-mírné** v dvoch zväzkoch. Okrem toho takmer súčasne s knihou Rozličných veršov dokončil aj prvý diel prvého slovenského románu v dejinách našej literatúry **René mláďenca príhody a skúsenosti** (Príhody a skúsenosti mladíka Reného), ktorý vyšiel v roku 1784. Autor sa poučil zo zlej skúsenosti s cenzúrou a tak pri tomto diele domácu cenzúru obišiel a knihu vydal na základe viedenskej cenzúry, ktorá nemala voči románu ani voči Bajzovi námietky. O rok mal vyjsť druhý diel románu, cirkevná cenzúra však zasiahla, podarilo sa vytlačiť len časť diela. Bajzov rukopis sa stratil a dodnes sa zachovali len dva nedotlačené exempláre. Okrem toho Bajza v rokoch 1789 - 1796 vydal päťzväzkový súbor vlastných kázni a v roku 1813 **Prikladi ze svateho Pisma**.

Podrobnejšie o dielach:

René mláďenca príhodi a skúsenosti - autor dielo uvádzal Predmluvou, v ktorej vysvetľoval, že svojim rozprávaním nechcel iba zabávať, ale aj poučať. Veľkú časť úvodu venoval jazyku, lebo očakával voči nemu námietky. Vysvetľoval, že svoj jazyk chcel odlíšiť od moravsko-českého zavedením dlžňa a mäkčeňa, hoci v gramatike sa v podstate pridržal češtiny. Dielo bolo komponované v osvietenском duchu ako výchovný román, hlavná postava, René, poznáva cudzie kraje a pritom nachádza svoju stratenú rodinu, matku i sestru. Napokon nájde aj otca, lebo sa ukáže, že Don Varlet, ktorý si Reného osvojil ako sirotu, je jeho skutočným otcom. Autor vychádzal z dobového záujmu o mohamedánsky svet a zvolil si za prostredie deja Benátky, Tripolis a Egypt. Dej prvého dielu je bohatý na udalosti a neočakávané zvraty. René neposlúchne svojho otca Don Varleta, ktorý ho odhovára od nebezpečnej cesty a v sprievode vychovávateľa Van Stiphouta odchádza loďou do Tripolisu. Dostane súhlas na pobyt od ústretového kádiho, samotná dcéra pašu Fatima ho pozve do svojho domu (ukáže sa, že práve ona je Reného sestrou). Dej je veľmi napínavý, na Reného i Fatimu číhajú nebezpečenstvá, René pri hľadaní unesenej Fatimy stroskotá na mori, dostane sa na breh Nílu, ohrozujú ho krokodíly, je v zajatí, vykúpi ho bohatý Arab, stane sa učiteľom muftiho dcéry Hadixy, zaľúbi sa, atď. Napínavosť deja autor ešte zvyšuje postupným odhaľovaním príbuzenských vzťahov medzi postavami. Vzťahy a konanie postáv Bajza rozvíja v dvoch líniách súčasne, ako prvý autor v dejinách slovenskej prózy použil retrospektívny kompozičný postup. Zložitá výstavba diela vyplynula z autorovho zámeru ukázať v zmysle racionalistických predstáv víťazstvo rozumu, lásky a porozumenia nad obmedzenosťou, barbarstvom a násilím. Dej preto zámerne sleduje od tragického oddelenia členov rodiny, keď bol Don Varlet úspešným kupcom a jeho loď, na ktorej bol s celou rodinou prepadli únoscovia, až po ich záverečné šťastné stretnutie. Po dobrodružnej ceste sa všetci stretnú v Benátkach, René našiel v Tripolise sestru a v Egypte aj matku, dokonca prišla za ním aj jeho láska Hadixa. Fatima sa rozhodne, že sa vydá za svojho záchrancu Van Stiphouta. V závere prvého dielu René hovorí, že každý by si mal slobodne zvoliť povolanie, primerané schopnostiam a záľubám, to znamená, že aj on si rady rodičov vypočuje, ale bude sa riadiť vlastným úsudkom. Chce aj ďalej cestovať po svete. Hovorí Van Stiphoutovi: „A ty ma neopusti, dokonči svoje pôsobenie, kým sa nenaplní zmysel môjho mena a nestanem sa opravdivým Reném - znovuzrozeným, čo bude tvojou nehynúcou zásluhou.“

Druhý diel má jednoduchšiu kompozíciu, je to výchovný román, udalosti sú radené chronologicky, podľa putovania hlavných postáv. René s Van Stiphoutom najprv navštevujú kláštory, Bajza sa sústredil najmä na odhalenie formálnosti a prázdnoty kláštorného života a na nedobrovoľný vstup do reholí. Umelecky najpôsobivejšie sa mu podarilo vykresliť príbeh mlčanlivej mníšky. V ďalšej časti prichádza René s Van Stiphoutom cez Viedeň na Slovensko. Autor ich necháva prežiť mnohé príhody, v ktorých odkrýva chyby všetkých spoločenských vrstiev od poddaných, cez krčmára, farárov až po zemepánov. V jednej kapitole sprievodca pouča Reného o Slovákoch, ich jazyku, literatúre a dejinách. Autor je vo svojich názoroch veľmi rozhladený a moderný, usiluje sa z každej príhody vyvodiť nejakú skúsenosť, ponaučenie, vyjadrené autorským komentárom alebo poučným dialógom postáv. Bajzov satirický pohľad sa v druhej časti románu o Reném vyostřil, umelecky je však plytší. Z románu sa stal cestopis, vytratil sa z neho epický príbeh a zmenil sa na mozaiku epizód. Napriek ťažkopádnosti štýlu a nedomyšleným prístupom k jazyku je René mláďenca príhodi a skúsenosti priekopníckym literárnym dielom.

Úryvky:

Príhody a skúsenosti mladíka Reného - 1. diel - 1. úryvok:

„Hovor a aspoň zopár slovami ukonči môj nesmierny zármutok, obráť môj neznesiteľný žiaľ na vytúženú radosť!“

Vyslovila to tak vrúcne a s toľkým dojatím, že jej celú tvár zaliali slzy. Cit premohol aj Reného, ktorý tam dotiaľ stál ako skamenený. Obmäkčený týmto predstieraným žiaľom, sklonil sa k panninej ruke, začal jej ju bozkávať a hojne kropiť slzami.

„Vznešená dcéra veľkého pašu“, vravel, „pred tebou stojí vinník, ktorého život doma už oplakali a teraz ho máš ty vo svojej moci. Ak je dakto hoden trestu, tak som to ja a nie Don Varlet. Lebo hoci on vzal, čo ti bolo najmilšie, mojou vinou si to nedostala späť, aj keď sa naskytovalo tisíc príležitostí. Na otázku ti odpovedám priamo a stručne: Pred niekoľkými rokmi, keď sa mocný pán tejto krajiny vracal z Jeruzalema domov, prepadli ho pod Táborom arabskí lotri. On po krátkej obrane síce utiekol, ale to, čo hľadáš, ostalo aj s dvoma zajatými služobníkmi v rukách zbojníkov. Teraz však netreba, ani niet kedy rozprávať o šťastlivom oslobodení a nájdení. Iba toľko sa chcem ešte spýtať: Nemalo to dajaký znak, preukázaním ktorého by padli všetky ostatné pochybnosti?“

A keď pašova dcéra s chvejúcimi sa perami prisvedčila, odhalil si René na prsiach odev a ukázal krvou podliatu podobu hviezdy a povedal: „Je to ono?“

Príhody a skúsenosti mladíka Reného - 1. diel - 2. úryvok:

Spomínaný živočích sa volá krokodíl. Ako nebezpečne vie pohryznúť, skúsil na sebe René. Hoci sa mu do lýtka zadrapol iba zvrchu, ihneď mu rana začala opuchať, a veru by bol o pár hodín naisto zahynul, keby neboli na lodi vedeli chytro pripraviť účinný liek z prostriedkov, čo mali poruke. Na ranu mu priložili obväz so soľou namočenou v tuhom octe, takže onedlho spľasla celá opuchlina a čoskoro mohol chodiť. Tento účinný liek je o to podivuhodnejší, že je veľmi lacný a hojivo pôsobí aj pri mnohých iných chorobách...

Príhody a skúsenosti mladíka Reného - 2. diel - 1. úryvok:

Reč hocktorého národa zveľaduje a rozširuje napríklad i obchodovanie a iné styky, vzájomné spolunažívanie, vospolné osídľovanie; no takýmto spôsobom a prostredníctvom týchto stykov sa i kazí, keď sa do nej vnášajú všelijaké vidiecke slová. Knihy však zachovávajú reč v pravej pôvodnej forme, cibra ju a takú zošľachtenú rozširujú čo najďalej. Knihy ochraňujú reč, aby nezanikla alebo sa nezopsula - a keď sa jej dačo také predsa len príhodi, knihy ju očisťujú a privádzajú do pôvodnej krásy. Príkladom toho sú v našich časiech Francúzi a Nemci. Oboji naučili svojim jazykom už toľké národy práve písomnosťami, knihami...

(Texty transformoval Jozef Nižnanský)

Veselé príbehy a výroky - úryvky

Predmlúva (ukážka z autentického Bajzovho úvodného textu ku knihe *Weselé Učinki a Rečeňj*, ktoré k stráveňu trúchliwych hoďřin Zebrał, a widál Jos. Ign. Baiza.)

Po Epigrammatéch ništ prve práteli moji ode mňa neočekávali, jak hodnú odpoveď na oné, i Epigrammata té, i všecké jiné mé knižki posmešne karhajíce lístki, kterich čelový nápis: Nečo. Ale, ačkolivek původcu jejích dvakrát sem juž dlůžník, abich však rázem dvoje odbavil, aj seba totižto dostatečne hájil, aj k jasnému čudnéj jeho slovenčini videňů belmo z očuv celėj slovenskéj verejnosti sňal, odpovím, jaknáhle Slovár svůj vidá. Jestli s tímto prodlívati bude, odpovím skóre...

Protagorova pomsta

Keď sa spýtali mudrca Protagora, ako mohol dať svoju dcéru za manželku svojmu úhlavnému nepriateľovi, riekol: „Lebo nič horšie som mu nemohol dať.“

Nezdravý sa naňho nežaloval

Chválil sa istý lekár, že sa naňho nežaloval ešte žiadny nezdravý. „Tak, „ odpovedal niekto, „lebo každému zapchávaš ústa zemou.“

Hádka

Čo je vyššie nad kráľmi? Koruna.

Ktoré víno najradšej býva pítané? Cudzie a darmo dávané.

Akých rýb je najviac v mori? Mokrých.

Kto najviac je a pije na svete? Kto vždy málo je a pije.

Ktoré remeslo je najčistotnejšie? Hrnčiarov, lebo títo do každej inej práce sa umývajú.

Slepý žobrák

Nejaký žobrák, ktorý bol zbavený zraku, mal túto chybu vynahradenú tým, že krajšie kúsky chleba a ovocia, zvlášť hrušky, vedel rozoznať ňuchom a podľa vône. Keď sa jeho vodca - šibal chlapec - musel uspokojiť jedine všetkým podlejším, chcel ho oklamať a pomstiť sa mu. Zaviedol ho blízko k hrubému hruškovému stromu a riekol: „Skočte, dedko! Je tu jarok.“ On skočil a len-len že si nerozštiepil čelo. Keď chlapca karhal, počul na to jeho odpoveď: „Veď vieš, „ vraví, „zavoňať hrušky. Čo si túto nezavoňal, dedo?“

(texty preložil Jozef Minárik)

Myšlienky:

„ J. I. Bajza je opravdivý pionier slovenskej literatúry a jazyka. Pri lámaní ľadov slovenčiny vykonal namáhavú danteovskú prácu. No práve filologické, jazykové ťažkosti, s ktorými musel ako priekopník zápasiť, zahmlili literárnu a umeleckú hodnotu jeho najvýznamnejšieho diela, prvého slovenského románu René mládenca príhody a skúsenosti.“ (J. Tibenský)

„Roku 1820 v úvode k Príkladom ze svätého písma Bajza napísal: „Uhro-Slovák nesmie od reči Čecho-Slováka bez múdrej príčiny ustúpiť. Lebo, ako je verejne známe, Uhro- a Čecho-Slovák od jedného otca (Čecha) sú, tak bez všetkej pochybnosti reč oboch spočiatku je jedna. Čech tú reč cvičil a cvičí, krásilil a krásli až posial, nie Uhro-Slovák. Preto Uhro-Slovák od reči Čecho-Slováka svojvoľne bez múdrej príčiny nesmie odstúpiť. Preto, prečo by sa malo zavrhnúť napr. kdiž, bil, sem a hovoriť keď, bol, som.“ V tomto spore v každom prípade mal pravdu A. Bernolák a nie J. I. Bajza. Je však zrejmé, že svoj názor na vývin spisovnej slovenčiny - odlišný od Bernolákovho a Fándlyho - nezmenil až do konca života. (J. Tibenský)

Bajzova kniha Veselé príbehy a výroky má svojim rozsahom a obsahom základný význam pre poznanie charakteru a vývinu slovenských humoristických literárnych žánrov: anekdoty, facécie a humoristickej poviedky. Neprávom sa zabúda na túto jeho knihu, ktorá bola určená širokým čitateľským vrstvám a stala sa naozaj autorovou najpopulárnejšou knihou.“ (J. Minárik)

„Jeden z prvých, jestli nie prvý spisovateľ, ktorý slovenčinu do literatúry uvádzal... mal tvrdú, výtečnú hlavu a toľko samostatnosti, ako málokto z prvých spisovateľov, ktorí museli bojiť sa s ťažkosťami, o ktorých my pochopu nemáme.“ (S. H. Vajanský)

„Jozef Bajza „češtiaci slovenčinu a slovenštiaci češtinu“ bol Kollárom veku devätnásteho...“(J. Vlček)

Zaujímavosti:

Ľudovej knižke humoru dal autor titul Weselé Učinki, a Rečeň, ktere k stráweňu trúchliwích hodín Zebrał a widál Jos. Ign. Baiza. Farár Dolno-Dubowský.

Facécia je literárny žáner, ktorý sa často uvádza v súvislosti s Bajzovou knihou Veselé príbehy a výroky. Je to renesančný humoristický žáner, ktorý vznikol v Taliansku, rozumieme pod ním krátke veselé rozprávanie blízke anekdote.

Bajza veľmi ťažko znášal, že skupina okolo Bernoláka neuznávala to, na čom si on najviac zakladal, že práve on: „prvý ke kňihám slováckim led lámal“. Keď vyšla prvá kniha v bernolákovskom prepise, Fándlyho Dúverná zmlúva, Bajza spolu so svojimi stúpenkami Chovančekom a Šimkom začal otvorený spor anonymným hanopisom Anti-Fándly. Popri nevyberaných útokoch na Fándlyho osobu obsahuje tento „paškvil“ aj kritiku jazyka a pravopisu Dúvernej zmluvy. Fándly a Bernolák vo svojich odpovediach bránia nový spisovný jazyk, Bajzovi vyčítajú cechizmy. Polemiku nepriamo zastavila cirkevná vrchnosť, keď nedovolila Bajzovi zapájať sa do svetských vecí na úkor cirkevných povinností.